

11. *Кривонос В.П.* Роль чорноморських шляхів в розвитку торгових зв'язів українських земель з Балканами // *Міжнародні відносини в басейні Чорного моря в давності і в середні століття: Матеріали до історії археології*. – Ростов-на-Дону: Ростовський-на-Дону пединститут, 1986.

12. *Крип'якевич І. Гнатевич Б.* Історія українського війська – К.: МП «Пам'ятники України», 1993.

13. *Максимова М.І.* Краткий шлях через Чорне море і час його освоєння грецькими мореплавцями // *Матеріали і дослідження по археології СРСР*. – 1956. – № 33.

14. *Назаров В.В.* До питання про морську справу ольвіополітів // *Археологія*. – 1994. – № 2.

15. *Петерс Б.Г.* Морське діло в античних державах Північного Причорномор'я – М., 1982.

16. *Писаревський Н.П.* Кораблі торгового флоту античної Греції на судохідних тарсах Понта Евксинського // *Дослідження пам'яток морської археології*. – СПб: ІИМК РАІ, 1998. – Вип. 3.

17. *Український Радянський Енциклопедичний Словник*. – К., 1986.

18. *Янович В.* Слідами Скіфів // *Історичний журнал*. – №3. – 2003.

В.М. ПАРАЦІЙ

Величні надбання культури в трагічних умовах політичного торгу: «Оссолінеум»

«Людина робиться мудрою не силою, а часто читаючи» – писав ще в XVI ст. Джордано Бруно. Сміслова якість цієї думки не змінилася впродовж наступних століть аж до сьогодні. В XVII ст. Френсіс Бекон називав книги «кораблями думки»; його сучасник, англійський поет Джон Міль говорив про них, як про «найкоштовніше творіння вищого розуму людини». Серед інтелектуального (читаючого) соціуму сучасності це вже беззаперечні істини, які дозволяють ототожнити з розумінням *культура* величну частину ціннісного цілого, де зберігається інформація, думка, людські мрії та бажання. Особливо професійно комплектовану її частину.

Беззаперечно таким скарбом є багаті думкою й інформацією, естетичні за мистецькими критеріями, безцінні й незамінні бібліотечні (архівні, комплексні бібліотечно-архівні) колекції.

«Верстатами праці» – називав бібліотеки визнаний український історик-сходознавець Омелян Пріцак [9, с. 32]. Справді, без таких зібрань неможлива ефективна діяльність ученого, письменника, аналітика, будь-якої іншої особистості, апріорно спрямованої на гносеологічні потреби. Ймовірно, підсвідомий потяг соціуму чи окремої особистості призвів до формування бібліотечних колекцій і – як завершальний етап – до формування кількісно й естетично якісних бібліотек – беззаперечних Храмів Книги.

Будь-яке бібліотечне зібрання може бути цікавим і повчальним. Але за кількістю, якістю й цінністю лише окремі бібліотеки можна віднести до категорії унікальних. Згадаємо лише про одну з них, яка пережила не тільки славу ледь чи не найкращої книгозбірні Львова середини ХІХ – першої третини ХХ ст., але й відчула на собі негативні прояви культурницької профанації, свідомої нівеляції її цінності за рахунок отримання вигідних (радше – умовно-вигідних) політичних дивідендів. Мова про бібліотеку Оссолінських – знаменитий Ossolineum.

З приводу визначеного зібрання Мечислав Орлович у своєму путівнику подає таку інформацію: «На вул. Оссолінських, 2, в обширному парку, Оссолінеум (Державна установа ім. Оссолінських). Складається з двох частин: бібліотеки, фондваної в 1817 р. гр[афом] Максиміліаном Оссолінським і музею, започаткованого в 1823 р. з дарунків Генріка Любомирського. Зібрання розташовуються в давньому кляшторі Кармеліток, вживаного перед тим урядом для військових пекарень. Аж до 1869 р. не надавав уряд закладові приміщень – допіру потім розпочинається його вільний розвиток» [21, с. 69]. Одночасно зазначено, що музей Любомирських і Оссолінських приймав відвідувачів щоденно та безплатно [21, с. 56]. Відтак, перед нами постає важливий та надзвичайно значимий – естетичний і пізнавальний – колекційний шедевр, який формував окремий позитивний аспект *Львівського культурного прогресу* до початку ІІ Світової війни.

Найбільш значиму та важливу для міста цінність цього зібрання становили фонди якраз бібліотеки Оссолінських. Вони ж стали одним із найбільш показових об'єктів і виразників радянського варварства у сфери культури. Необдуманими й цинічними (можливо, свідомими) діями на міжнародній політичній арені Україна була позбавлена кращої та інформативнішої частини цього цілісного аксіологічного інструментарію (якщо сприймати бібліотеку через призму аналізу визначного історика-орієнталіста Омеляна Прицака).

Ця книжково-документальна колекція сформована у 1817 р. стараннями великого магната, вченого, тогочасного директора Цісарської бібліотеки у Відні Юзефа-Максиміліана Оссолінського. Через десятиліття значна частина його бібліотечних фондів була переміщена в Галичину та, згідно заповіту, подарована місту Львову [6, с. 85; 8, с. 861]. За домовленості з князем Генріком Любомирським про об'єднання в одному музейно-бібліотечному зібранні їх приватних колекцій, у Львові утворився

надзвичайно цікавий інтелектуально-мистецький осередок, який якісно виділявся у навколишньому антикварно-букіністичному оточенні. Колекція Г. Любомирського мала переважно музеологічний характер, натомість, зібрання Ю. Осолінського зосереджувалося у сфері бібліотечного комплектування. Від часу свого створення остання мала доволі спеціалізований характер. Тут визначилося декілька, переважно гуманітарних, напрямів книгозбору: польська та слов'янська філософія, література, історія, географія, право; в бібліотеці зосереджувалися також численний рукописний фонд із приватних і громадських архівів Львова. Гармонійним ціннісним доповненням цього зібрання слугувала естетична збірка гравюр, нумізматичних колекцій, колекція зброї [8, с. 861].

У 1885 р. в бібліотеці Осолінських нараховувалося 3060 рукописів, 80620 книг, 24460 гравюр (малюнків і репродукцій), 2706 автографів, багато іншої друкованої, рукописної та репродукованої інформації [3, с. 349, 354]. Перед I Світовою війною, згідно запропонованої інформації Мечислава Орловича, «бібліотека володіє 142.000 книг, 5.000 рукописів, 5.300 автографів, 1.700 документів» [21, с. 69].

На початку 1920-х років у Львові функціонувало 16 бібліотек, із них: 7 українських, 8 польських, 1 єврейська [7, с. 98]. Але безумовно продовжувала домінувати в кількісному та якісному прояві книжкове зібрання Осолінських. Станом на 1925 р. лише архівний фонд «Осолінеуму» складався з 480 папок із документами за 1751–1918 роки [1, с. 172]. В 1927 р. бібліотека вже вбирала в себе 200 тис. творів (500 тис. томів), з них – 220 інкунабул. Окрім того, в структурі «Осолінеуму» знаходилися 3 друкарні, палітурня, книгарні у Львові, Кракові, Варшаві [2, с. 134–136]. Це вже більше схоже на цілісну інформативно-довідкову й мистецьку індустрію, ніж на звичайне книжкове зібрання. Тому володіння, користування й розпорядження фондами «Осолінеуму» виводило місто в ранг галицької інтелектуальної столиці, зокрема бібліознавчої. Цей фактор посилювався також через локалізацію в Львові інших бібліотечних збірок, близьких до рівня книгозбірні Осолінських.

Цінність подібного зібрання закладена в його цілісності, у сприйнятті як єдиної книжково-архівної раритетної колекції. На жаль, подібний підхід не розумівся певними особами, навіть більше: державою в цілому, що сповідувала певну політико-ідеологічну систему. Часто необґрунтований потяг радянської адміністративної системи не лише до одержавлення, але й до структурної інтеграції

всіх монофункціональних організацій наклав свій відбиток і на бібліотечні зібрання різних форм власності. В 1940 р. на основі 84 книгозбірень Львова, зокрема, й «Оссолінеуму», було створено Львівську філію бібліотеки АН УРСР [8, с. 794, 861; 10, с. 51; 11, с. 8]. Високомистецьку музейну збірку «Оссоленіуму», особливо живописний фонд, був переданий у картинну галерею [8, с. 861]. З позиції збереження та раціонального, інформаційно-довідкового чи виставкового використання книжкових і рукописних фондів це можна було назвати дієвим заходом. Натомість, втрачалася, про що уже згадувалося, колекційна цінність окремих книгозбірень, специфіка тих чи інших приватних добірок. Але ще не втрачалися книги, які ставали відтепер доступними для пересічного читача, особливо для науково-дослідної або просвітницької роботи.

Варварський підхід до бібліотечних фондів Львова проявив себе під час воєнних дій II Світової війни. Нацистська окупаційна адміністрація ініціювала навесні 1944 р. вивезення з бібліотечного зібрання «Оссоленіуму» 18860 книг і рукописів. Улітку 1945 р. ці книги були знайдені в Сілезії, але до Львова їх тоді не повернули. Почався процес такого собі культурологічного задобрювання нової, відтепер ідеологічно близької до радянської системи Польщі. Віднайдену колекцію відправили до Варшави, а звідти – до Вроцлава. Туди ж потрапила (що взагалі є нонсенсом із погляду визначення права власності) й частина фонду Наукового Товариства ім. Шевченка (63 скрині з документами!) [6, с. 85; 11, с. 8]. Окремим аспектом у контексті цього протиправного вивезення слід також згадати втрату колекції гравюр (2396 одиниць) з об'єднаних фондів Львівської державної бібліотеки АН УРСР [17, с. 7].

Проте, виходячи зі специфічного розуміння тоталітаризмом будь-якого штибу таких понять як культура, мистецтво, цінність, перспектив, зберегти естетичну й інформаційну неповторність львівські бібліотеки – навіть в єдиній структурі уніфікованого загально-академічного зібрання – фактично не мали ані шансу. І навіть у такому безвиході доля «Оссолінеуму» стає особливо драматичною – це зібрання стало політичною міждержавною розмінною монетою.

Розпочався цей культурно-рenegатський процес Постановою Раднаркому УРСР від 18 жовтня 1945 р. за № 1673 «Про передачу з музеїв України історичних та культурних цінностей польського народу Тимчасовому Уряду Національної Єдності Польської Республіки». Зокрема, з Львівської філії бібліотеки АН УРСР передбачалося передати 50 тис. книг і рукописів [9, с. 576]. Українська сторона виділяла, навіть, кошти (207,7 тис. крб.)

і матеріали для пакування переміщуваних книжкових і архівних цінностей [13, арк. 121]. Лівовою частиною цього книжково-документального зібрання становили матеріали з колишньої бібліотеки Оссолінських. Але це було лише початком подальшого, більш цілеспрямованого і планомірного погрому.

За новими декларативними рішеннями, закріпленими в Постанові Ради Міністрів Української РСР від 6 травня 1946 р. за № 776 «Про додаткову з музеїв України історичних та культурних цінностей польського народу Тимчасовому Уряду Національної Єдності Польської Республіки», з Львівської філії бібліотеки АН УРСР вивозиться вже 100 тис. книг [8, с. 577]. Знову це особливо позначилося на цілісності книгозбірні Оссолінських, і знову кошти на перевезення і пакування (165 тис. крб.) виділяє українська сторона [15, арк. 118–119]. Проте, найважчий період щодо зберігання книжкових і рукописних збірок «Оссолінеуму» в Україні все ще не настав. Його, так би мовити, «стимулювала до дії» наступна Постанова Ради Міністрів УРСР «Про передачу історичних та культурних цінностей польського народу» від 5 липня 1946 р. № 1182. Одне з її положень передбачало передачу польській стороні «весь фонд колишньої бібліотеки Оссолінеум за винятком книжок, рукописів, архівних матеріалів, що мають безпосереднє відношення до історії, науки, літератури, мистецтва та господарства України» [8, с. 578; 16, арк. 122]. Українська сторона виділяла окреме асигнування з держбюджету в сумі 90 тис. крб., на львівських підприємствах додатково мали виготовити 150 ящиків для пакування книг [16, арк. 122].

Відразу ж зауважимо, що якісної класифікації книг щодо доцільності передання Польщі проведено не було: за основу взяли мовний принцип: фоліанти та рукописи польською мовою і латиною передавалися всі, без винятку. До 3 лютого 1948 р. було складено, навіть, своєрідний реєстр книжкових раритетів, що передавалися до Польщі на 183 аркушах [12]. Після цього можна вже було говорити про цілковиту втрату для Львова (для української культури загалом) книжкового зібрання «Оссолінеуму». В 1946–1947 роках Польща отримала 70 % цієї важливої, зокрема, для слов'янознавчих досліджень, бібліотеки.

Надалі, державний грабунок цього зібрання продовжувався аж до 1967 р. Проте, остання передача книг із залишків того, що залишилося від «Оссолінеуму», є вже порівняно недавнім у часі історичним фарсом. Виконуючи окреме розпорядження Генерального секретаря ЦК КПРС М.С. Горбачова, в 1987 р. у Москві було

передано польській стороні 50 найцінніших раритетів із бібліотеки Оссолінських. Дещо пізніше у Львові додатково передали до Польщі ще 2400 книг. Юридично така передача ніяк не оформлялася – не було навіть укладено елементарного в регламентації переміщення мистецьких чи бібліотечних фондів документу Акту передачі [6, с. 86; 11, с. 8]. Відтак, останній факт передавання книг із «Оссоленіуму» фактично нелегітимним.

Польська сторона вдало використала отриману книжково-документальну колекцію. У Вроцлаві було створено «Новий Оссолінеум» – бібліотечну, видавничу та наукову інституцію, ефективність діяльності якої може викликати лише повагу. Зокрема, в галузях книгознавства, бібліознавства, а також популяризації книжкових колекцій здійснюється комплексна робота. Окремі видання-каталоги «Оссолінеуму» – цьому підтвердження [18–19]. Вже в 1963 р. заклад Оссолінських як структурний підрозділ Польської Академії наук функціонував у складі бібліотеки, видавництва та музею Любомирських, тобто в структурі, майже ідентичній за її львівського існування. Бібліотека у зазначений період складалася із:

- загального книжкового фонду (література після 1801 р., 325121 одиниці);
- відділу часописів (значна кількість польської та зарубіжної періодики за визначений календарний рік);
- інформативно насиченого бібліографічно-документального відділу;
- відділу рукописів (11611 томів документального матеріалу, 1997 окремих документів, зокрема з «давніх воєводств східних»; це була одна з найбагатших рукописних збірок Польщі) [20; 22, с. 165];
- відділу стародруків (74939 тис. книг, із них – 400 інкунабул (полоніка XVI ст. складалася з 3500 книг, що становило 90 % усіх польських стародруків до 1600 р., що є «найбагатше зібрання поза Ягелонською бібліотекою»);
- кабінету графіки (73249 аркушів (зокрема, найчисельніша в Польщі колекція екслібрисів), доповненням до нього слугувала професійно комплектована фахова бібліотека);
- кабінету нумізматики та сфрагістики (75710 позицій (монети, медалі, бони, печатки));
- кабінету картографії (6827 мап і атласів, найдавніші з яких походили з XV ст.).

У 1963 р. уже було мікрофільмовано 2751 одиниць найбільш цінних стародруків бібліотеки, які знаходилися в окремо створеній секції; послуги мікрофільмування здійснювалися також на замовлення читачів. Як своєрідна данина тогочасній ідеологічній системі Польщі, в бібліотеці було створено окремий відділ «марксизму-ленінізму» з формальною – до 4 тис. одиниць – кількістю літератури [22, s. 164–166]. Традиція ж первісного науково-інформаційного рівня збірки Оссолінських була збережена, і вже через 17 років після остаточного переміщення до Вроцлава використовувалася повноцінно.

Зазначимо, що приклад «Оссолінеуму» – це вже розповсюджена для того часу практика, коли на основі легально вивезених (переданих, проданих, подарованих) книжкових колекцій України формуються нові якісні бібліотечні фонди. Тому він і потрапив у цю вульгарно-прагматичну сферу міждержавних взаємовідносин, коли цінні книжкові зібрання слугували засобом своєрідного політичного підкупу.

До слова: подібні випадки з українськими книгозбірнями та окремими книжковими раритетами були не поодинокі. Ще одним показовим прикладом цього може бути збірки з Гарвардських університетських бібліотек Вайденера і Гутона. Основа фонду українці цих книгозбірень була складена при допомозі випускника університету Байярда Кілгура, сина мільйонера з Цинциннаті. Зацікавлення російською літературою й історією привело його у 1926 р. в Радянський Союз, де однією з форм отримання іноземного валютного кредиту й техніки був їх обмін на скарби пограбованих приватних, громадських чи церковних бібліотек. Серед раритетів, закуплених і виміняних Б. Кілгуром, було 5 українських першодруків Івана Федорова: Заблудовське Євангеліє (1569), львівський «Апостол» (1574), львівський «Азбуковник» (1574), Острозька Біблія (1581) та острозький Псалтир (1580); а також інші, не менш цінні видання.

Окрім того, Байярд Кілгур передав бібліотеці Гутона відповідну суму, на процент від якої продовжувалася закупівля визначних книжкових раритетів, зокрема, й українці. Серед українських стародруків і рукописів було закуплено чотири універсали І. Мазепи (1691–1702 років), рукописний оригінал філософського трактату Г.С. Сковороди (1781), листи М.В. Гоголя, перше видання «Слова про Ігорів похід» (1800), перші видання творів М.В. Гоголя та Г.О. Основ'яненка, перше видання шевченкового «Кобзаря» (1840), перше видання українських народних пісень М. Максимовича (1827), перші видання творів М. Драгоманова (9, с. 32–33).

У 1927 р. бібліотека Гутона придбала перше видання «Енеїди» Івана Котляревського (1798) [9, с. 41].

Цей перелік, поданий відомим українським істориком-сходознавцем і довголітнім професором Гарвардського університету О. Пріцаком, можна доповнювати й насичувати новими прикладами надзвичайно довго. Але й використання такого одного факту вже послуговує підтвердженню думки про варварський фон практичного використання українською радянською адміністративною системою набутих культурних скарбів; навіть тих, в яких зосереджено своєрідний інформаційний код минулого – книг і рукописів – як одиничних раритетів, так і унікальних в кількісному та якісному сприйнятті збірок.

У вищезначеному контексті згадаємо ще один факт дивного розпорядження деякими цілісними збірками архівної документації. Так, у 1923 р. у варшавський Головний архів давніх актів було передано з України частину документів Литовської метрики, серед яких знаходилися акти Руського та Подільського воєводств XV–XVIII ст. [5, с. 7]. Тобто, матеріали, присвячені подіям у межах українських етнічних земель. Але їх чомусь дарують Польщі...

Культурні цінності, зокрема, фонди «Оссолінеуму», дарувалися Польщі з шиком: заяви в засобах масової інформації, обмін делегаціями, зустрічі, урочистості. Так, за повідомленням Варшавської газети «Głos Ludu» від 30 липня 1946 р. для передачі фондів Оссолінеуму та картин Київського художнього музею до Польщі прибули українська урядова комісія, очолювана головою Комітету в справах культури та освіти при Раді Міністрів УРСР Н. Пациним. У її складі також були заслужений діяч мистецтв художник О. Пащенко та ректор Львівського університету І. Белякевич. Про створення комісії газета «Київська правда» повідомляла ще 25 червня. А 3 червня 1946 р. в інтерв'ю кореспонденту «Львовской правды» Н. Пацин називає серед переданих у Польщу цінностей більш, як 35 тис. стародруків, а також значну кількість картин визначних польських художників, зокрема Я. Матейки, А. Грабовського й інших. Офіційне передання бібліотеки і картин було проведене в приміщенні Вроцлавської гімназії Мацея, а підписання акту передачі відбулося у гімназійному кабінеті класичної археології. Тут уже називається дещо інша кількість переданих цінностей: 150 тис. томів із бібліотеки Оссолінських, 272 картини з Київського художнього музею [4, с. 135–136].

Зрозуміло, польська сторона була дуже задоволена від отриманих подарунків, про що свідчить лист-подяка Б. Берута до

М.С. Хрущова від 22 липня 1946 р., який також було опубліковано на шпальтах газети «Glos Ludu» [4, с. 137]. Цікавим і цинічним було інше: в листі Голови Ради Міністрів УРСР М.С. Хрущова до Президента Крайової Державної Ради Болеслава Берута від того ж 22 липня 1946 р. була інформація про роботу вчених і художників України з виявлення у музеях, картинних галереях і бібліотеках польських культурних цінностей [14, арк. 21–22]. В ноті Міністерства закордонних справ СРСР від 2 листопада 1948 р. також зазначалося, що на території України, зокрема у Львові, продовжуються пошуки цінностей за списками, наданими польською стороною [4, с. 358]. Отже, односторонній процес власного інформаційно-мистецького самозбіднення та відповідне збагачення сусідів тривав. Результат цього збіднення (як інформаційного, так і мистецького) ми лише починаємо відчувати. Але, на жаль, не всі.

«Люди перестають думати, коли перестають читати» – стверджував Денні Дідро. Наведені факти – це результат політичного бездумства на тлі оманливого отримання формально-політичних вигод. (Та чи бездумства?). На жаль, його відлуння проявляється в сучасному українському сьогодні. Це значить, що підтверджується прозектионістична думка про історію, яка «завжди сучасна». Події історичного минулого часто проявляються як відносно відтворення у наші дні. Але на минулому потрібно вчитися, а не повторювати його помилки, чи не найбільшою з котрих була свідома втрата раритетів із львівського «Оссолінеуму», яка має бути уроком прийдешньому українству.

1. Бібліотека ім. Оссолінських у Львові // Бібліологічні вісті. – К., 1925. – № 1–2.
2. *Вислоцький В.* 100-літній ювілей Ossolineum'a // Бібліологічні вісті. – К., 1927. – № 3.
3. *Городецький М.* Музей Оссолінських-Любомирських в Львові // Исторический вестник. –СПб., 1885. – Т. 21.
4. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1974. – Т. 9.
5. *Ковальський М.* Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА. - Днепропетровск, 1979.
6. *Крушельницька Л.* Правда про «Оссолінеум» // Пам'ятки України. – 1994. – № 3–6.
7. Львівські бібліотеки // Бібліологічні вісті. – К., 1923. – № 4.
8. Правова охорона культурних цінностей. – К., 1997.
9. *Прицак О.* Скарби української культури в Гарварді (виставки в бібліотеках Вайденера і Гутона) // Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на тему нашої культурної політики. – Нью-Йорк, 1977.
10. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1971. – Т. 3.
11. Федорук О. Україна-Польща: хто кому винен // Голос України. – 1997. – 17 квітня. – № 69.

12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2, оп. 7, од.зб. 1941.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2, оп. 7, од.зб. 2147.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2, оп. 7, од.зб. 3086.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2, оп. 7, од.зб. 3347.
16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2, оп. 7, од.зб. 3356.
17. *Чибисов Ю.* Война и сукровица // Советский музей. – 1992. – № 2.
18. Katalog dokumentow Biblioteki zakladu narodowego im. Ossolinskich. – Wroclaw, 1953. – Cz. 1.
19. Katalog dokumentow Biblioteki zakladu narodowego im. Ossolinskich. – Wroclaw–Warszawa–Kraow, 1969. – Cz. 2.
20. *Mikulski T.* Literatura polska w awtografach Biblioteki Z.N. i O. we Wroclawiu. – Wroclaw, 1947.
21. Orlowicz M. Ilustrowany przewodnik po Galicyi. – Lwow, 1914.
22. Wroclaw. Przewodnik po dawnym i wspolczonym miejscu / Oprac. W. Roszkowska. –Warszawa, 1963.